

Antun Nizeteo: mediteranski pripovjedač hrvatskog iseljništva i periferne globalizacije

Jelena ŠESNIĆ,
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad
(primljeno: 18. rujna 2017.)
UDK 821.163.42.09Nizeteo, A.

U radu se analizira nevelik ali relevantan novelistički opus egzilnoga pisca Antuna Nizetea pred Drugi svjetski rat i nakon njega. Slijedom Lasiceve paradigme odnosa ideologije i hrvatske književnosti u 20. stoljeću otvara se prostor za uključivanje Nizeteova opusa u korpus domovinske književnosti, što se dodatno argumentira tematskim novinama koje Nizeteo donosi u svojim zbirkama Nevjesta na otoku i Bez povratka jer uvodi čitav niz novih tipova protagonista (iseljenik, povratnik, lualica, neprilagođeni). Obje zbirke daju se razmatrati unutar kasne modernističke poetike, no isto tako se uklapaju u tada nastajuću »mediteransku paradigmu« (koju promovira Bogdan Radica) te, nešto kasnije, i unutar egzilne paradigme. U novije vrijeme ovakva se i slična prostorna izmještenost koncipira unutar transnacionalnog modela i globalizacijskih procesa.

Ključne riječi: Antun Nizeteo, egzil, dijaspora, iseljavanje, hrvatska novela

1. Uvod: nacionalno i transnacionalno

U raspravama o hrvatskoj književnosti 20. stoljeća, kao uostalom u čitavome nizu svjetskih književnosti u istome razdoblju, neizbježni su pojmovi poput egzila, dijaspore, migracije, transnacionalnosti, toliko da možemo ustvrditi da u velikoj mjeri ti izvanknjiževni pojmovi određuju pozicioniranje i interpretaciju jednoga dijela književnoga sustava.¹ Pritom je svaki analitički pokušaj suočen s prividnim paradoksom stoga što se neizbježno odvija unutar tradicionalnog, devetnaestostoljetnog teorijsko-kognitivnog okvira nacionalne književnosti, iako svojom (književnom) geopolitikom narušava upravo tako

¹ Usp. Rebecca L. WALKOVITZ, *Born Translated: The Contemporary Novel in an Age of World Literature*, New York, Columbia University Press, 2015.

postavljen okvir.² Nadalje, za hrvatsku književnost 20. stoljeća ipak možemo utvrditi nekoliko specifičnosti koje zahtijevaju pojačanu pozornost, bilo da ih sagledavamo unutar nacionalnoga ili kojega drugog modela. Prva je specifičnost upravo činjenica iseljavanja iz Hrvatske (ili tadašnjih hrvatskih krunskih zemalja) koja u najmanju ruku od kraja 19. stoljeća poprima razmjere što ih razni kulturni i društveni čimbenici sagledavaju kao moment nacionalne krize ili pak odsudnog zbivanja. Ovi procesi, nadalje, stavljaju periferne hrvatske zemlje u proces globaliziranoga protoka ljudi, resursa i kapitala, ukazujući na potrebu prožimanja nacionalnoga i internacionalnoga pristupa čitanju književnosti i drugih kulturnih fenomena toga razdoblja. Nadalje, a ovdje se opet vraćamo fenomenologiji koju hrvatska književnost dijeli s drugim europskim i svjetskim književnim sustavima, velikim dijelom 20. stoljeća književnost interferira s paradigmom politike koja utječe ne samo na tematski i poetički, nego i na strukturni aspekt književnoga sustava.³

U pristupu Antunu Nizeteu, a moguće i drugim književnicima sličnoga biografskog puta, plediramo za proširenje tradicionalne i uvriježene (svakako u danom kontekstu opravdane) egzilne paradigme. Naime, ovdje se radi upravo o socio-političkom fakturiranju pišćeve biografije koja ima malo veze s unutrašnjom, inherentno literarnom dinamikom i tijekom razvoja pišćeve opusa. Da ne poznamo političke prilike i da nismo svjesni izmijenjenoga konteksta između godina nastanka dviju zbirki kojima ćemo ovdje posvetiti najviše pozornosti, tj. 1939. godine i 1957. godine, Nizeteovu opusu

² Ralph Bauer, primjerice, kritičkim tonom apostrofira nacionalnu agendu književne povijesti stoga što je često u sprezi s nacionalističkim tendencijama (Ralph BAUER, «Of Turns and Paradigm Shifts: Humanities, Science, and Transnational American Studies», *Nineteenth-Century American Literary Studies in Motion*, Hester Blum, ed., Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2016, 81-110). No, to ne mora biti pravilo, kako pokazuje suptilnija rasprava Lloyda Pratta (Lloyd PRATT, *Archives of American Time: Literature and Modernity in the Nineteenth Century*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2010, 14) koji i sam zagovara odvajanje povijesti književnosti od ideje nacije. O raspravama o ulozi književnosti i pismenosti u izgradnji hrvatske nacije tijekom 19. stoljeća, kada je nacionalna paradigma zapravo emancipacijska i »progresivna« iako prožeta raznim ideološkim ciljevima, cf. Suzana COHA, *Medij, kultura, nacija. Poetika i politika Gajeve Danice*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet — Periodica Croatica, 2015. i Marina PROTRKA, *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2008.

³ Podulja rasprava Stanka Lasića, kao prelogomena treće knjige Lasićeve krležologije, nudi ogledni primjer interferencije jakih ideoloških modela 20. stoljeća s kulturnom sferom na primjeru hrvatske kulturne povijesti, uključujući Krležu, ali i njegove suvremenike. Lasić strukturalističkim pristupom razrađuje model odnosa kulture i politike, književnosti i ideologije, u konačnici, intelektualca i vlasti da bi potom razradio njegove pune implikacije. Čitatelja upućujem na cjeloviti tekst (Stanko LASIĆ, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga treća: Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska (10. 4. 1941 — 8. 5. 1945)*, Zagreb, Globus, 1989.).

pristupili bismo kao kontinuiranoj i neprekinutoj cjelini i procesu te bismo sagledavali interne točke razvoja njegove poetike. Ovo osobito stoga što je Nizeteo već prije odlaska u emigraciju i ostanka u egzilu bio etablirani književnik, prevoditelj i esejist. Ovo kritičko revaloriziranje egzilne paradigme, držimo, nalazi dodatnu svoju potvrdu u sljedećoj, lako provjerljivoj činjenici. Nizeteo kao esejist i polemičar te suradnik časopisa u emigraciji rabi politizirani diskurs, no upravo zato je moguće da njegova književna djela (pjesnička i prozna) budu rasterećena tih primjesa, odnosno da ih asimiliraju na literaran, figuralan način, a nipošto kao polemiku ili propagandu. Dakle, takva žanrovska podjela, svojstvena Nizeteovu opusu nakon 1945., dodatno usložnjava interpretativnu poziciju, ali je čini tim izazovnijom. Cvjetko Milanja, primjerice, konstatira da je Nizeteovo djelo situirano, kao uostalom i niza njegovih suvremenika, u doba »sukoba ideologije i estetike«.⁴

Tu osjetljivu, a ponekad i kobnu simbiozu u tkivu hrvatske književnosti ovdje možemo tek registrirati kao jedan od mogućih, potrebnih i indikativnih pristupa, takvih koji obogaćuju kulturnu povijest i omogućuju uočavanje poveznica sa širim, internacionalnim strukturama. No, uz ove analitičke probitke, neizbježno se nameće i zaključak kako je hrvatska književna paradigma u tolikoj mjeri prožeta (ili kontaminirana) politikom da se depolitizacija nameće kao neophodan interpretativni zahvat želimo li obuhvatiti pravi raspon i dosege hrvatskoga književnog sustava globalno raspršenog tijekom 20. stoljeća, pa i kasnije.

2. Nizeteov status unutar hrvatske književnosti

Jedan od autora čiji je opus nakon 1945. pao žrtvom još jednog vala politizacije i ideologizacije književnosti, a čije djelo svakako zaslužuje poglavito književnu valorizaciju (iz razloga koji će, nadamo se, postati razvidni tijekom argumentacije), svakako jest i Antun (Anton) Nizeteo, pjesnik i prozaik tzv. »građanskoga kruga«, koji u hrvatsku književnost ulazi i afirmira se 1930-ih i ranih 1940-ih, da bi nakon cenzure 1945. godine metaforički nestao iz književne i kulturne memorije u postratnoj, komunističkoj Jugoslaviji. Nasuprot tome, osvrt Hrvoslava Bana objavljen u *Hrvatskoj reviji* 1978. godine u povodu 65. obljetnice Nizeteova rođenja konstatira kako je ovaj jedan od istaknutih književnika, zaslužan da mu se ime nađe »u kulturnoj povijesti Iseljne Hrvatske, a jednako i Domovine«.⁵ Sličnu će ocjenu dati nekoliko godina

⁴ Cvjetko MILANJA, »Antun Nizeteo — pjesnik odumiranja. U povodu stogodišnjice rođenja (1913—2000)«, *Republika* 49 (2013) 5, 17.

⁵ Hrvoslav BAN, »Pjesnik u tudini: 65. obljetnica rođenja Antuna Nizetea«, *Hrvatska revija* 28 (1978) 3, 498.

poslije Vinko Grubišić, također na stranicama *Hrvatske revije*, u povodu 70. Nizeteova jubileja. Kako navodi Grubišić, vrstan poznavatelj Nizeteova i drugih egzilnih opusa u hrvatskoj književnosti, istina je da je Nizeteo više prevoditelj i kritičar, ali ostavio je trajan opus i u poeziji i u kraćoj prozi: »Pisao je sasvim dostatno, da zaključimo, da je pjesnik ljudskih sudbina, prodornik u duševna zbježišta, tematikom i osjećajem za formu Mediteranac«. ⁶ Slično ustvrđuje Milanja, prema kojem je Nizeteo »trajno ... nosio pečat mediteranizma u svojem književnom djelu. To se jednako odnosi na krajolik, na mitsku auru poljoprivrednih i ribarsko-pomorskih kao i antropoloških (obiteljskih) i kulturnih značajki koje konstituiraju taj areal«. ⁷

Dubravko Jelčić ocrtava pojavu Nizetea u 1930-ima i njegovu aktivnu ulogu u kulturnome životu epohe. Budući da je, kako navodi Jelčić, u hrvatskoj književnosti, a i šire, Miroslav Krleža bio dominantna figura, moguće je zaključiti da su pisci poput Nizetea izašli »iz njegove [Krležine] sjene«: »... ne samo što ne pripadaju njegovu krugu nego su mu i suprotstavljeni: i ideološki i stilsko-estetski.« ⁸

O Nizeteovu mjestu u kulturnom pejzažu 1930-ih svjedoči i prilog Sanje Roić, koja autora smješta u tzv. splitski intelektualni krug. Radi se o njezinu članku pod naslovom »Pripadnici splitskog kulturnog kruga kao prevoditelji i posrednici kulturnih transfera (1918.—1945.)«. Budući da članak donosi dosta nove spoznaje o širem kontekstu slabije poznatoga Nizeteova rada, navodim dodatna zapažanja iz teksta. Te splitske intelektualce, tvrdi Roić, jer »su ... bili poznavatelji stranih kultura i prevodili s različitih jezika, vrlo čes-

⁶ Vinko GRUBIŠIĆ, »'Andrijana' Antuna Nizetea. Povodom sedamdesetgodišnjice pjesnikova života«, *Hrvatska revija* 34 (1984) 1, 116.

⁷ C. MILANJA, »Antun Nizeteo — pjesnik odumiranja. U povodu stogodišnjice rođenja (1913—2000)«, 17.

⁸ Dubravko JELČIĆ, »Antun Nizeteo«, *Književnost u čistilištu*, Zagreb, Matica hrvatska, 1999., 135. Evo kratkoga pregleda Nizeteove biografije. Prije Drugoga svjetskog rata Nizeteo se javlja zapaženom poezijom i prijevodima s talijanskoga i francuskoga te zbirkom novela surađujući u vodećim kulturnim časopisima. Tijekom rata otegotna mu je okolnost bila pripadnost diplomaciji NDH kao izaslanika za kulturne veze pri hrvatskome poslanstvu u Rimu, potom službenika u Pragu. Slijedi izbjeglištvo u Münchenu (1945—50) te 1950. dolazak u SAD (isprva u Chicago), diplome Sveučilišta Fordham (povijest) i Sveučilišta Columbia (knjižničarstvo), da bi se potom skrasio kao knjižničar u Ithaci na Sveučilištu Cornell. Neprekidno surađuje u *Hrvatskoj reviji*, *Danici*, *Journal of Croatian Studies* i *Croatia Press*. Prevodi poeziju s engleskoga (primjerice, Whitmana), a osobito se istaknuo prijevodima suvremene hrvatske poezije koje redovito objavljuje u *Journal of Croatian Studies* (cf. Jere JAREB, »Antun Nizeteo. In memoriam«, *Hrvatska revija* 50 (2000) 1, 291-96). Osnivač je i »član Izvršnog odbora Croatian Academy of America i uredničkog odbora 'Journala [sic] of Croatian Studies'« (Karlo MIRTH, *Život u emigraciji*, Zagreb, Matica hrvatska, 2003., 390) te predsjednik emigrantske nakladničke kuće ZIRAL (Srećko LISTEŠ, »Novela Antuna Nizetea«, *Zadarska smotra* 61 (2012) 1, 83).

to s talijanskog«, to »je činilo aktivnim sudionicima u tadašnjim kulturnim transferima«. ⁹ Roić nadalje valorizira ulogu i značenje takvih kulturnih procesa: »Kulturni transferi, u kojima su posredovali pripadnici splitskoga kulturnog kruga u vremenu između dva svjetska rata, pridonijeli su konstrukciji specifične kulturne klime u gradu i u zemlji, a istodobno oblikovali i osobne stvaralačke autorske poetike, u koje je splitska povijest i geografija utisnula svoj prepoznatljivi žig«. ¹⁰ Već iz ove skice pozicioniranja, između ostalih, Nizetea, dade se naslutiti ključno i kreativno prožimanje lokalne sfere s transnacionalnim silnicama. Isprva je to, za Nizetea, bio eminentno poetički i svjesni kulturni odabir, a poslije i prisila pod egidom politike.

Ponovno čitanje Nizetea, ovoga puta u fingiranom stilsko-poetskom jedinstvu s hrvatskim prozaicima toga doba, pa i tijekom 1950-ih, otvara niz mogućnosti ne samo za revalorizaciju Nizetea, nego i za reprogramiranje poetičkoga koda »domaće« književnosti toga razdoblja. Nizeteo, naime, kakva god bila njegova politička opredjeljenja i zablude, ponajprije je mediteransko-dalmatinski pisac i kao takav zaslužuje da ga se smjesti usporedno s drugim mediteranskim pripovjedačima moderne s kojima njegova djela, motivi, stil i atmosfera stoje u bliskoj vezi. Srž je to argumenta Cvjetka Milanje sagledavajući Nizeteov opus u cjelini. U predegzilnoj fazi Nizeteo je zavičajni pisac, s ograničenim antropološkim rasponom likova uvjetovanih dalmatinskim topoima, a zbivanja su, kako kaže Milanja, postavljena u »patrijarhalnoj matrici«. ¹¹ Njegovu ranu zbirku novela Milanja smješta između »novoga realizma« i »mitizacijske aure«. ¹² te ga pritom prisposobljuje Begoviću i Kozarčaninu. (Dodali bismo ovdje, primjerice, Vladimira Nazora i Dinka Šimunovića. ¹³)

⁹ Sanja ROIĆ, »Pripadnici splitskog kulturnog kruga kao prevoditelji i posrednici kulturnih transfera (1918.—1945.)«. *Split i Vladan Desnica 1918.—1945.: umjetničko stvaralaštvo između kulture i politike. Zbornik radova s Desničinih susreta 2015*, Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina, ur., Zagreb, FF press, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2016., 157.

¹⁰ Isto.

¹¹ C. MILANJA, »Antun Nizeteo — pjesnik odumiranja. U povodu stogodišnjice rođenja (1913—2000)«, 18.

¹² Isto, 18.

¹³ Kao ilustraciju ovih opažanja navodim reminiscencije Bogdana Radice iz njegovih memoara objavljenih u egzilu o susretu i razgovoru sa Šimunovićem: »Imao je dubok osjećaj za dalmatinskog čovjeka iz naše Morlakije, i sve je o njemu znao u najmanje detalje; govorio je njegovim jezikom na način, na koji se govori u našoj Dinarici... Bogatstvo našeg jezika osjećalo se kod njega; svaka pojedina riječ koju seljak upotrebljava za svaku stvar i za svaki predmet, kao i za svaki osjećaj, bilo je kod njega toliko veliko, da su svi dalmatinski pisci za njim zaostajali.« (Bogdan RADICA, *Živjeti, nedoživjeti. Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, Knjiga prva, München — Barcelona, Knjižnica Hrvatske revije, 1982., 65).

Da ovakove projekcije nisu bez osnove sugerira Roić kada uspostavlja obrise splitskoga kulturnog kruga između dva svjetska rata, ocrtavajući veze između Nizetea i, primjerice, Nazora i Begovića. Kada Nizeteo zajedno s Olinkom Delorkom priređuje »najznačajniji pjesnički zbornik toga vremena« pod naslovom *Talijanska lirika (1939.)*, u njemu kao prevoditelji surađuju i Nazor i Begović.¹⁴ Za ovu prigodu važno je, međutim, istaknuti da je Nizeteo, u većoj mjeri od gore navedenih, pisac iseljavanja koji sustavno u svojim prozama dotiče taj trenutak krize, ali i početak globalizacije i transnacionalizacije hrvatske stvarnosti. Time predvodi još slabiju tendenciju hrvatske književnosti ranog 20. stoljeća koja bilježi učinke neprekinutog procesa odlijevanja stanovništva s dalmatinskih otoka i iz urbanih centara i, što je još važnije, postavlja u središte prikaza nove tipove književnih likova: iseljenik i povratnik. Vinko Grubišić u obljetničkom članku objavljenom u *Hrvatskoj reviji* u povodu 75. godišnjice Nizeteova života (kada su i autor i časopis oboje bili u egzilu: Nizeteo u SAD-u; uredništvo *Hrvatske revije*, ili barem jedan njegov dio, u Barceloni i Münchenu) navodi, »Nema, sigurno, u hrvatskoj književnosti takvih opisa emigrantskih umiranja i umiranja tijela i duše...« kao što su pojedine novele iz zbirke *Bez povratka*.¹⁵ Upravo se tu nalazi naša motivacija da detaljnije sagledamo neke aspekte Nizeteova nevelika, ali zaokružena i solidna proznog opusa. Poglavitito se to odnosi na dvije njegove zbirke novela, *Nevjesta na otoku*¹⁶ te *Bez povratka* (izašla u izdanju Knjižnice Hrvatske revije 1957. u Buenos Airesu kada je Nizeteo već bio politički proskribiran).¹⁷

3. Nizeteove novele: kratka rasprava

Pokušajmo vidjeti na koji se način novele iz Nizeteove zbirke uklapaju u tematiku naznačenu i otvorenu nizom novelističkih zbirki evidentiranih u iseljeničkom, posebno hrvatsko-američkom korpusu. Postavlja se pitanje možemo li upravo slijedom određenih pomaka i naznaka promjene mikropoetičkih struktura doći do sveobuhvatnijeg poetičkog modela koji bi opravdavao

¹⁴ S. ROIĆ, »Pripadnici splitskog kulturnog kruga kao prevoditelji i posrednici kulturnih transfera (1918.—1945.)«, 165. I članak Ive Grgić Maroević iz istoga zbornika bavi se intenzivnim kulturnim posredovanjima u splitskome kazalištu između dva svjetska rata, posebno pri recepciji Luigija Pirandella, čemu je kumovao i Nizeteo (Iva GRGIĆ MAROEVIĆ, »Splitska fortuna Luigija Pirandella«. *Split i Vladan Desnica 1918.—1945.: umjetničko stvaralaštvo između kulture i politike*, 185-94).

¹⁵ V. GRUBIŠIĆ, »'Andrijana' Antuna Nizetea. Povodom sedamdesetogodišnjice pjesnikova života«, 334.

¹⁶ Antun NIZETEO, *Nevjesta na otoku*, Zagreb, Matica hrvatska, 1939.

¹⁷ A. NIZETEO, *Bez povratka*, Buenos Aires, Knjižnica Hrvatske revije, 1957.

tezu iz naslova, o Nizeteu kao pripovjedaču iseljenništva i hrvatske periferne globalizacije te ga promaknuo u pisca dijasporijske hrvatske književnosti.

U doba Nizeteova kreativnog uspona 1930-ih godina trend je iseljavanja iz Hrvatske donekle jenjao, ne toliko zbog poboljšanih ekonomskih ili političkih okolnosti u Kraljevini Jugoslaviji, koliko zbog nepovoljne globalne situacije i izrazito smanjene potražnje kapitalističke jezgre SAD-a za novom radnom snagom nakon sloma privrede i Velike depresije 1929. godine. Do toga doba, međutim, nije pretjerano reći da je iseljavanje u Novi svijet, što Južnu što Sjevernu Ameriku, bilo poprimilo u nekim dijelovima Hrvatske (uključujući Dalmaciju) razmjere epidemije i socijalne pošasti, uranjajući u maticu iseljavanja »iz zemalja sa široka periferijskog ruba klasične industrijske Europe«. ¹⁸ Iako su statistički podatci manjkavi i nepotpuni, a često i iskrivljeni, bilo u zemlji podrijetla, bilo na ciljanom odredištu, Rogić i Čizmić donose kvantitativne podatke koji udruženi mogu dovesti do preciznijih brojki. ¹⁹ Izvan toga, niz autora različitih profila pokušava procijeniti broj iseljenih Hrvata u SAD-u, pa će tako Ante Tresić Pavičić, političar i diplomat iz austrougarske Dalmacije u posjetu iseljenicima u SAD-u godine 1906. u svojem putopisu iznijeti procjenu od 400.000 Hrvata i njihovih potomaka u SAD-u, uz napomenu da u svojim putešestvijama američkim prostranstvima gotovo nije našao kutka u kojem se ne bi čula hrvatska riječ ili zatekao naš čovjek. ²⁰ Ovaj nužno sažet prikaz socijalne i ekonomske dimenzije velikoga vala iseljavanja u pozadini je Nizeteovih novela, čineći ih književnošću s periferije koja registrira protok ljudi, kulturnih dobara i kapitala od ruba prema jezgrama političke i ekonomske moći, ponajprije SAD-a. U demografskome smislu postajemo svjesni da je kretanje migranata iz ruralnih prema urbanim središtima, potom iz južnih u sjevernije europske regije te, u konačnici, iz Europe u obje Amerike, uzrokujući premještanje i iskorjenjivanje milijuna ljudi s europskoga kontinenta, bilo dijelom velike migracije tijekom 19. i 20. stoljeća u valovima modernizacije. Dakle, ove individualne, intimne drame potrebno je sagledavati na pozadini ogromnog i nezaustavljivog, globalno usmjerenog kretanja, vrlo često zamršene motivacije. Naime, bilo je nekoliko tipova iseljavanja, kako Rogić i Čizmić navode iseljeničku literaturu ²¹ a

¹⁸ Ivan ROGIĆ i Ivan ČIZMIĆ, *Modernizacija u Hrvatskoj i hrvatska odselidba*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2011., 22; Ljubomir ANTIĆ, *Hrvati i Amerika*, 2. dop. izd., Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatska matica iseljenika, 2002., 75-118.

¹⁹ I. ROGIĆ i I. ČIZMIĆ, *Modernizacija u Hrvatskoj i hrvatska odselidba*, 66-73.

²⁰ Ante TRESIĆ PAVIČIĆ, *Preko Atlantika do Pacifika. Život Hrvata u Sjevernoj Americi*, Zagreb, Dionička tiskara, 1907, 77.

²¹ Većeslav HOLJEVAC, *Hrvati izvan domovine*, prema I. ROGIĆ i I. ČIZMIĆ, *Modernizacija u Hrvatskoj i hrvatska odselidba*, 79.

oprimjeruje motivacija otočanina iseljenika u noveli »Bez povratka«: »Trebalo mu je iseliti, poći u dalek neznan svijet, preko mora, kamo su onih godina odlazili na tisuće. I sticati, sticati, — spasiti kuću, imanje. Svi su oni tako odlazili u toj bezglavoj jurnjavi, svi napuštahu rodnu zemlju, kuće, vinograde, obitelji i djecu.«²² No, nešto kasnije, ta je samorazumljiva ekonomska motivacija poništena jer ga supruga, Anježa, optužuje da je bez razloga napustio obitelj i imanje i otisnuo se u svijet zbog svoje lutalačke i nemirne prirode.²³

Već u ranijoj zbirci novela, *Nevjesta na otoku*, iseljeničtvo i povratništvo postaju motivske jedinice zapleta pojedinih novela i dramtiziraju neizbježnu transformaciju lokalne sredine pod naletom globalnih procesa. Povratnik u noveli »Troje« basnoslovno je bogat seljanin, Don Keko Ivičević, koji se vraća na otočku rodnu grudu na Braču i podiže sebi zdanje što svjedoči o njegovom poslovnom uspjehu. Istodobno, njegova je lokaliziranost prožeta i transkontinentalnim i nacionalnim rasponom njegova poslovnoga carstva: u noveli se precizira da je bogatstvo stekao eksploatacijom salitre, a potom i cestogradnjom,²⁴ čineći njegov uspjeh još začudnijim u odnosu na tip iseljenika toga doba: mlad i neobrazovan, seoskoga podrijetla, manualni radnik. Nizeteo s jedne strane gotovo do karikaturalnosti dovodi starčevu škrtost, upravo razmjernu njegovu bogatstvu, ali ga, s druge strane, humanizira i ironizira stavljajući ga u ljubavni trokut s lokalnim bračnim parom, mladim i lukavim trgovcem Palunkom, koji nastoji nadmudriti starca, i njegovom ženom, objektom žudnje staroga škrtca. Element stranosti, koji neizbježno donosi iseljenik-povratnik, interferira sa semantičkim poljem domaćih, lokalnih likova i pritom izaziva čitav niz frikcija, psiholoških, emotivnih, erotskih, pa i socijalnih. Možemo primijetiti kako i lik povratnika, označen ambivalentnom apelacijom »Amerikanac«, postaje tipskim značajem u hrvatskoj književnosti toga doba: »Istina, on je bogat, silno bogat, ljudi i ne sanjaju, koliko je blaga nagomilao, možda kao nijedan od onih, koje s divljenjem i zlobom nazivaju 'Amerikanac'«.²⁵

²² A. NIZETEO, *Bez povratka*, 153.

²³ Isto, 159, 166.

²⁴ A. NIZETEO, *Nevjesta na otoku*, 31.

²⁵ Isto, 23. Već spomenuti memoari Bogdana Radice, jednoga od vodećih iseljeničkih intelektualaca, čiji je opus nažalost još nedovoljno valoriziran u domovinskoj književnosti, čime dijeli Nizeteovu sudbinu, iznimno su zanimljiv dokument vremena kojim ću se poslužiti kao podlogom za ilustraciju mediteranskog habitusa u stvaralaštvu ovih pisaca koji su dijelili motive i slike, ali i ocrtavali nove socijalne tipove kao posljedicu iseljavanja i povratništva. Evo kako Radica plastično i živo ocrtava tip »Amerikanca« u gradskome tkivu Splita: »Amerikanac« je u očima Splićana postao Bračanin, i kad on to nije bio, malen, okrugao i podebeo, obučen u američko odijelo, preko čijeg je prsluka visio debeli zlatni lanac s krupnim zlatnim satom, i u čijim su se ustima 'kesila' dva reda pozlaćenih zubi. Kad

Premda druge novele u zbirci *Nevjesta na otoku* nisu eksplicitno iseljeničke, i one tematiziraju različite oblike drugosti, stranosti i mobilnosti te predstavljaju protagoniste u procijepu između dvije sredine, a nepripadni nijednoj, što je u konačnici i njihov egzistencijalni usud. Posebno se takvima ističu ženski likovi u zbirci, pa u novelama nailazimo na gospođicu Silviju i na anonimnu nevjestu za koje je mobilnost fatalna i, u konačnici, iluzorna, u puno većoj mjeri no za muške likove.

Zbirka *Bez povratka* tematski je podijeljena na dvije cjeline: u prvoj je okruženje uglavnom lokalno splitsko te što bodulske, što zagorske okolice, a prikazuju se suvremena zbivanja i situacije s karakterističnom mješavinom psiholoških i socijalnih elemenata koju će niz kritičara istaknuti kao osobinu Nizeteova rukopisa. Navedimo Dubravka Jelčića kao primjer: »Sadržaji Nizeteovih novela su mahom socijalni, ali on njihove probleme rješava psihološki. Dvije razine — događajna; i unutarnja, doživljajna — neprekidno interferiraju. Realnost života na jednoj, a realnost iracionalne svijesti na drugoj strani stalno se prožimlju i dopunjuju.«²⁶ Nastavlja Jelčić, »to je realizam obogaćen modernim, postrealističkim književnim iskustvom. U toj prozi realnim zbivanjima upravljaju toliko individualizirani i zato toliko neobični i nepredvidljivi motivi, da nam se oni često priviđaju kao nešto gotovo posve irealno, kao nešto iracionalno, a ipak sasvim prirodno i razumljivo.«²⁷ Sličnu tendenciju opaža i Milanja: Nizeteova proza, naime, nosi i »mimetičke« elemente »unutar društvene analitičke 'novostvarnosne' poetike«, ali se potom, u svojem egzilnome odsječku, nalazi »u znatnom zaokretu prema psihologiziranju.«²⁸ U drugom dijelu zbirke prevladavaju iseljenički (i povratnički) motivi.

Krenimo od prvoga dijela, gdje bi bilo pogrešno zaključiti da interioriziranje radnje posve zamagljuje socijalne motive, stoga što se i ovi uključuju u modernističkome ključu: »Socijalni prizvuci sasvim su diskretno utkani u pojedine proze.«²⁹ Primjerice, u jednoj od novela u zbirci *Nevjesta na otoku*

god bi taj 'Amerikanac' otvorio usta, Splićanima je izgledalo smiješno, kako on brački dijalekt miješa s američkim slangom. Ustvari, taj je 'Amerikanac' bio realniji u pravljenju poslova od svakog Splićanina, i znao je da sebi izgradi kuće, koje su bile i bolje i unosnije od onih, koje su ranije gradili Splićani. Ali Splićanima su svi ti naši 'Amerikanci' izgledali 'ridikuli'. Značajno je i to, da Splićani nisu voljeli imigrirati u Ameriku, uglavnom opravdavajući se time, što se u Americi mnogo radi.« (B. RADICA, *Živjeti, nedoživjeti. Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, 77-78.)

²⁶ D. JELČIĆ, »Antun Nizeteo«. *Književnost u čistilištu*, 140.

²⁷ Isto, 141.

²⁸ C. MILANJA, »Antun Nizeteo — pjesnik odumiranja. U povodu stogodišnjice rođenja (1913—2000)«, 17.

²⁹ V. GRUBIŠIĆ, »'Andrijana' Antuna Nizetea. Povodom sedamdesetogodišnjice pjesnikova života«, 339.

okosnica je radnje povratak u kaštelanski zavičaj iz Italije staroga patricija, konte Gina Mikelija, no neposredni je motiv za njegov turobni posjet sređivanje vlasničkih odnosa na imanju nastalih kao posljedica agrarnih reformi u novome državno-pravnome okruženju nakon raspada Austro-Ugarske i nastupa Kraljevine Jugoslavije. Lik patricija svojim fokaliziranim doživljavanjem briše vremenske okvire i nameće jedinstven unutarnji, intimni i psihički ton radnji, a socijalne i političke dimenzije padaju u drugi plan iako su prijeteeće sile u pozadini.³⁰ Premda je suptilna poruka da je patricijska nostalgija iskrivljena slika prošlosti, autor pažljivo rekonstruira jedan melankolični odumirući svijet, a lik na kraju ponovno vraća u stanje egzila i nepripadnosti, kao uostalom i druge svoje protagoniste u novelama iz toga ciklusa.

U noveli »Zavjet«, lik noštroma jest liminalna pojava, nemirne i lutalačke dispozicije, čovjek koji se ne može skrasiti unutar zadanih okvira nego je u neprestanom pokretu.³¹ U »Gospodici Silviji« naslovni je lik kontesa, jedini preostali »[p]otomak jedne od starih dalmatinskih porodica, na kojih palačama stajale kameni grb«,³² izdvojena ne samo svojim socijalnim statusom, nego i psihološki: »Osamljena u svom ponosu, koji nije bio lišen tradicije i nekog aristokratizma, još je od svog nemirnog djetinjstva gojila u sebi osjećaj nadmoćnosti prema svima svojim vršnjakinjama...«,³³ da bi se njezina nepripadnost ocrtala i prostornom izmještenošću — ona se u Trogir, provinciju, vraća iz Beča nakon tajanstvene, a sudbinske krize.³⁴ Glavni ženski lik iz nas-

³⁰ Današnjem čitatelju doista izmiče politički kontekst »agrarne reforme« u čitavome sklopu poslijeratnog vrtloga nastalog, kolokvijalno govoreći, propašću Austrije i ulaskom u novu državno-pravnu formaciju. Potpunije političke konotacije, međutim, donosi evociranje toga razdoblja iz pera Bogdana Radice, čija je zemljoposjednička obitelj, pripadna »srednjem staležu«, također bila pogođena tom mjerom u novoj državi. Evo Radičine zanimljive analize: »Ostvarenjem Jugoslavije, proglašena je agrarna reforma, koja je i nas teško pogodila, kao, uostalom, sav jedan društveni sloj u Dalmaciji: zemljoposjednike. Zemljoposjednici po Dalmaciji nisu bili ni latifundisti, ni posjednici ogromnih seljačkih zadruga... To je, uglavnom, bio srednji stalež, koji je živio jednim boljim životom nego li je živio seljak posjednik zemlje ili obrtnik ili srednji stalež u gradovima... Uvođenje agrarne reforme udarilo je ekonomski ponajviše zemljoposjednike, dakle jedan od vitalnih elemenata društva, među kojima je bio i ogroman broj prjugoslavenski orijentiranih strujanja. Kod tog sloja, koji se smatrao ne samo nacionalno nego i socijalno naprednim, nastalo je veliko negodovanje. Uz agrarnu reformu i uz druge reforme, taj je sloj počeo naglo siromašiti i socijalno i ekonomski slabiti. Kako se očekivalo, da će se nova država osloniti na srednji stalež, koji ju je jedini mogao izgrađivati, neracionalnim i nepolitičkim postupkom Beograda, kao na primjer u slučaju izmjene novca: jedan dinar za četiri krune, i srednji je stalež uskoro zauzeo kritičan, ako ne i negativan stav prema Beogradu...« (B. RADICA, *Živjeti, nedoživjeti*, 29). Onodobni čitatelj zacijelo je imao ovaj kontekst pred sobom.

³¹ A. NIZETEO, *Nevjesta na otoku*, 11.

³² Isto, 109.

³³ Isto, 111.

lovne novele, »Nevjesta na otoku«, jest Blaženka, »bolesna i čudnovata«, »zadovoljna svojom osamom«,³⁵ bolesni izdanak jednog umirućeg svijeta. Blaženkina otuđenost još više dolazi do izražaja kad postaje otočka nevjesta i preseljava se u surovi, goli i ekstremno siromašni otočki okoliš. Dok je Blaženkina vizija otoka sentimentalna i idilična (»Otputovat ćemo ... otići na more, na otok!«³⁶), otočka je stvarnost nešto sasvim drugo, kako to zna njezin budući muž, ribar i mornar Luka-Moro: »Vidio je kako se oni dolje na otoku guše u zlu, neimaštini i bolesti ... Vidio je svoju braću, Paška i Roka, kako se vraćaju svake večeri s ribolova praznih ruku, gladni i bos. Gaze po šljunku ... a svuda oko njih je nevolja i krš: mnogo vinograda stoji neokopano, obraslo, a masline se razboljele, pa ne rađaju!«³⁷

U zbirci *Bez povratka* prijelazna je novela prigodnoga naslova »Na prolasku« gdje Nizeteo neposredno uvodi iseljeničku temu i lik iseljenika kao egzistencijalističku figuru koja prigodno združuje socijalnu marginaliziranost i psihološko otuđenje likova u prethodnim novelama, pridajući joj geografsko-prostorne odrednice. Ta nas novela ujedno uvodi u drugi dio zbirke, koji upravo tematizira iseljenje, otuđenje slijedom izbijanja te, obično neuspjao, povratak. Budući da je zbirka izašla kao drugi svezak novopokrenute knjižnice *Hrvatske revije*, nedugo po izlasku u *Hrvatskoj reviji* nailazimo na kraći osvrt iz pera Milana Rakovca, pa neće biti zgoroga da navedemo nekoliko njegovih opažanja. U prikazu najviše pozornosti pobuđuju upravo iseljeničke priče iz zbirke, naime, »Andrijana«, »U luci« i »Bez povratka«. Prema Rakovcu, Nizeteov je stil »jednostavan«, lišen »namjerne i ishitrene kompliciranosti i nejasnoće«, bez pomodnih »novotarija«. ³⁸ Rakovac pritom naglašava kako je Nizeteo »jedan od prvih naših pisaca koji se dao na obradivanje problema ove naše najnovije emigrantske dobi«. ³⁹ Ante Kadić, jedan od vodećih kritičara egzilne književnosti, ali i revni i oštroumni promatrač domovinske književnosti tijekom egzila, neizbježno se osvrće na Nizeteovu zbirku. Zanimljive su njegove intimističke reminiscencije o Nizeteu iz splitskoga razdoblja koje nam osvjetljavaju piščevu stvaralačku psihologiju:

... rado [je] zalazio među mali narod, među radnike, ribare i seljake. On se vrtio tamo oko brodogradilišta, ali najviše oko pa-

³⁴ Isto, 112.

³⁵ Isto, 155-156, 159.

³⁶ Isto, 173.

³⁷ Isto 174-175.

³⁸ Milan RAKOVAC, »Prikaz: *Bez povratka*, Antun Nizeteo. Izd. Knjižnice Hrvatske revije, knjiga druga, Buenos Aires, 1957«, *Hrvatska revija* 7 (1957) 2, 65.

³⁹ Isto.

robroda koji su dnevno dovozili i odvozili naše otočane. Kad nije bilo »bodula« da njih promatra i ispituje, gledao je one naše »Vlaje« koji su pridolazili sinjskom »feratom«. Moglo se tada vidjeti mladog Nizetea kako s knjigom pod pazuhom ide do Poljuda i, umjesto da čita, on bi se upuštao u razgovore s konoparima ili famoznim ludima iz ubožnice.⁴⁰

Kadić primjećuje, osvrćući se na *Bez povratka*, kako je u knjizi »život američkih Hrvata i njihovih obitelji tamo u Dalmaciji dublje ... zahvaćen«.⁴¹ Vinko Nikolić pak, u jednoj drugoj prilici konstatira, kako ga parafrazira Kadić, »da većina naših pjesnika živi u zraku jer malo koji piše o zemlji u kojoj živi ili o sunarodnjacima koje dnevno sreće«, no to nije i Nizeteov slučaj.⁴²

U tom smislu Nizeteo vrlo uspješno očitava psihološku cijenu iseljavanja: iseljenik je zapravo izgubljen za stari zavičaj, za svoju obitelj, otuđen od svoje prethodne socijalne sfere. Ako se vraća, indikativno je da se više ne može povratiti na staro, te se ispostavlja da je toliko promijenjen da povratna prilagodba više nije moguća, on je lik »na prolasku«, kako sugerira naslov novele. Sve četiri novele, tj. »Na prolasku«, »Andrijana«, »U luci« i »Bez povratka«, kako smo spomenuli, tematiziraju nepovratni otuđujući mehanizam aktiviran iseljavanjem i prikazuju likove u procijepu, nepripadanju, razapetosti između ovdje/tamo, domovina/tuđina, blisko/daleko, prošlo/sadašnje. Nepripadanje se očituje u psihološkom, geografskom i socijalnom aspektu te generira nove književne tipove »odseljenika« u hrvatskoj književnosti,⁴³ o čemu više naknadno.

Milanja pogađa u srž Nizeteove poetike kada za zbirku *Bez povratka* usvrđuje da su dominantne teme »nedogađanje« i »odumiranje duševnog i tjelesnog«, kao i specifično psihologiziranje vremena (bespovratnost).⁴⁴ Motivske okosnice navodimo prema Grubišićevoj perceptivnoj analizi Nizeteove proze: izolirani i izgubljeni pojedinci, iseljenička izglobljenost, nedogađajnost, psihologizam, labavljenje prostorno-vremenskoga kontinuuma, što sve sugerira Nizeteovu pripadnost modernističkoj poetici.⁴⁵

⁴⁰ Ante KADIĆ, *Iseljena Hrvatska*, 2. dopunjeno izdanje, Split, Matica hrvatska Omiš, Književni krug Split, 1993., 122-123.

⁴¹ Isto, 123.

⁴² Isto, 124.

⁴³ C. MILANJA prema I. ROGIĆ i I. ČIZMIĆ, *Modernizacija u Hrvatskoj i hrvatska odselidba*, 101-104.

⁴⁴ C. MILANJA, »Antun Nizeteo — pjesnik odumiranja. U povodu stogodišnjice rođenja (1913—2000)«, 19-20.

Teško je pritom ne primijetiti prilično strogu rodnu shemu u Nizeteovim pričama o neprilagođenosti i otuđenju, a to je da su pokretni čimbenici, elementi narativne strukture koji nose dvostrukost, upravo iseljenici muškarci, što i odgovara povijesnoj slici iseljavanja iz naših krajeva, u prvoj fazi prevladavajuće muškarčkoj. Žene u njegovim novelama imaju drugu zadaću, one su faktor stalnosti, stabilnosti i privezanosti, ukorijenjenosti i tradicionalnosti. No one su time i faktor kontinuiteta, veze između »tamo« i »ovdje«, koju su muški likovi nepovratno izgubili. Ujedno time tipični Nizeteov zaplet ne dopušta njihov razvoj te one ostaju između starih okvira, žrtvuju se ili vuku muškarca natrag prema korijenima. Milanja drži da u drugoj, egzilnoj zbirci dolazi do promjene težišta, tako da je »naglasak na preciznoj i suptilnoj psihologizaciji muških i ženskih likova«,⁴⁶ te pisac doista jednaku pozornost posvećuje svim akterima drame.⁴⁷

Stoga se može konstatirati kako je rodna tipologija likova u novelama sukladna sljedećem fiksiranom modelu: stari kraj, domovina, stasis (žensko): Amerika, nova okolina, promjena (muško). No, to ne znači da je bilo jednome, bilo drugome polu pridana isključivo bilo pozitivna bilo negativna aura. Primjerice, u noveli »Na prolasku«, okosnica je priče između dva dugogodišnja prijatelja, od kojih jedan izabire emigraciju, a drugi ostanak; jedan dobiva mogućnost razvoja svojih umjetničkih potencijala, drugi je zagašen u kreativnom razvoju. Ipak na kraju i jedan i drugi gaje svaki svoje sumnje u izbore koje su u životu načinili. Funkcionalno, ostanak je ovdje indikativan za stagnaciju, koja je »ženska« oznaka. Istovremeno, međutim, ostanak znači i opstanak, stoga što žene, koje često uz djecu ostaju na zemlji, u starome kraju, jamče kontinuitet obitelji i zajednice koji su muškarci narušili odlaskom ili privremenim povratkom. No, i stasis koji navodno obilježava život i habitus staroga kraja može biti tek iluzija. Naime, kako se iseljenici vraćaju, tako uviđaju koliko se toga promijenilo u njihovoj odsutnosti. Jure Radatović, iz naslovne novele, shvaća da povratka nema te mu ne preostaje drugo nego se po drugi put zaputiti u tuđinu, bez iluzije da je povratak moguć.

Dva jaka ženska lika, Andrijana i Anježa, nosioci su zapleta ključnih novela, »Andrijana« i »Bez povratka«. U skladu s psihološkim modelom, žene

⁴⁵ Za potpuniji opis modernističke poetike, osobito u odnosu prema realizmu i postmodernizmu, cf. David LODGE, *Načini modernog pisanja: metafora, metonimija i tipologija moderne književnosti*, Giga Gračan i Sonja Bašić, prev., Zagreb, Globus, Stvamost, 1988.

⁴⁶ C. MILANJA, »Antun Nizeteo — pjesnik odumiranja. U povodu stogodišnjice rođenja (1913—2000)«, 18.

⁴⁷ Isto, 18.

iseljavanje i povratak doživljavaju i prorađuju drugačije od muškaraca, bivajući naizgled pasivne sudionice drame. No, njihova fizička imobiliziranost i socijalna fiksiranost pod teretom »patrijarhalnih struktura« tek prikriva bogati unutrašnji svijet žene koji novele otkrivaju. Već je u prvoj zbirci Nizeteo podjednako tankočutno prikazivao muške i ženske likove te ovdje nastavlja tu ravnopravnu tendenciju. U socijalnom smislu, žene su sačuvale društveno i obiteljsko tkivo koje je na tolikim mjestima bilo gotovo uništeno nedostatkom muškaraca; one često figuriraju i u ekonomskoj sferi kao stupovi kućanstva, no istodobno skupo plaćaju tu ograničenu punomoć: Andrijana smrtno oboli odlaskom u Ameriku da bi se združila s mužem, a njezina je neizbježna smrt preludij raspada cijele obitelji, što zbog ratnih stradanja djece, udaje i odlaska kćeri i iseljavanja. Moglo bi se reći da je Andrijanina žrtva supstitut slobode i pokretljivosti koju je prakticirao njezin muž. Anježa, protagonistica novele »Bez povratka«, dostojna je suparnica mužu povratniku Juri Radatoviću te oni ukrštaju snage u borbi na život i smrt, a Anježina postojanost, ali i oporost, osvetoljubivost odnosi pobjedu nad muževljevim prerogativom. Okosnica je ove psihološke bračne drame upravo motiv iseljavanja, odnosno neuspjelog povratka psihološki intenzivirana bračnom krizom i suparništvom protagonista.

Socijalne, političke i kulturne prilike čine potku Nizeteovih razmatranja o nuždi koja pokreće njegove likove, no naglasak je poglavito na psihološkom nijansiranju činjenice iseljavanja i njezina razornog i potresnog duševnoga učinka na pojedinca i njegovu obitelj. Učinak je takav da je u konačnici nemoguće vratiti proteklo vrijeme ili značajnije utjecati na prethodne neizbježne poteze. Protok vremena očituje se kao nostalgija i pamćenje, razočaranje, žaljenje ili preispitivanje vlastitih odluka (psihologizacija vremena). Sve novele u Nizeteovom iseljeničkom ciklusu svjedoče, dakle, o nepremostivom procijepu, sudbonosnoj granici između domorodaca i iseljenika, između staroga i novoga, između odlaska i ostanka ne pokazujući imaginativne mogućnosti prelaska, dodira i rješenja te dramatične situacije. Budući da novele nisu datirane, moguće je tek na osnovi neizravnih tekstualnih aluzija doći do okvirnog zaključka o razdoblju njihova nastanka, te neke možemo smjestiti u razdoblje prije Drugoga svjetskog rata, a neke pak u ratno i poratno razdoblje. Pod utjecajem takvih povijesnih zbivanja, činjenica iseljavanja i povratak dodatno su usložnjeni. U svakom je slučaju doživljaj koji proživljavaju likovi i ishod njihovih putovanja u konačnici prikazan na jedan drugačiji način od onoga, primjerice, koji nalazimo u drugim iseljeničkim novelističkim opusima u suvremenom razdoblju, ako se prisjetimo Janka Deura, Vla-

dimira Gossa i Josipa Novakovicha.⁴⁸ S druge strane, Nada Kesterčanek Vujića po svojem je elegičnom i nostalgичnom tonu bliža Nizeteovoj psihologiji iseljenika kao stranca koji u novom okruženju ne može nadvladati osjećaj nepripadanja.⁴⁹

Nizeteo prikazuje različite tipove iseljenika, od inteligencije do težačkog tipa, a okvir mu je u hrvatskome okruženju ponajprije obala — Dalmacija, Split i obližnji otoci. Čak i u novelama gdje postoji fluktuacija između dva svijeta (lik umjetnika Kustovića u »Na prolasku«; novela »U luci«, gdje postoji intenzivna, kontinuirana veza između staroga i novoga kraja), ona ne vodi do integriranja dvaju iskustava ili dvaju svjetova, koji i dalje ostaju jedan drugome antagonizirani, držeći lik u stanju neprekidne rascijepljenosti.

Unutrašnji pejzaž osnovni je Nizeteov interes dok ocrtava psihologiju novih tipova u hrvatskoj književnosti, lika iseljenika i (neuspjelog) povratnika, kao primjera modernističkog poetičkog registra. Dakle, upravo njihov iseljenički status (koji ih otuđuje ne samo prostorno, nego ponajviše psihološki i socijalno) čini ih primjernim figurama za ocrtavanje nekih psiholoških i narativnih odrednica koje obično asociraju na modernističku poetiku. (Primjerice: asocijativnost, psihologizam, personalizirana [fokalizirana] pripovjedna perspektiva, tendencija ka slobodnom neupravnom stilu, izbjegavanje striktno realističke motivacije, lakune u naraciji, tematiziranje psiholoških stanja, naglasak na izoliranom pojedincu i slično.)

Nizeteova je pripovjedna imaginacija iseljenništva to značajnija u hrvatskoj književnosti što, riječima Cvjetka Milanje, »sustavnije analize likova odseljenika u onodobnoj hrvatskoj književnosti [u razdoblju moderne] nema«.⁵⁰ Tim je korisnija Milanjina shema odseljeničkih tipova likova u hrvatskoj književnosti moderne, koju dijelom možemo primijeniti i na Nizeteove tekstove.

Milanja, primjerice, razlikuje »četiri osnovna odseljenička tipa«: lik žrtve, lik odseljenika/pobunjenika, lik kapitalističkog grabežljivca i lik emigranta-intelektualca.⁵¹ Nizeteovi su likovi najčešće mješavina osobina nekolicine ti-

⁴⁸ Možemo kratko naznačiti kako navedeni pisci ne potpadaju pod egzilnu paradigmu (uglavnom zbog povijesnih i biografskih razloga), dok su na razini radnje, likova i tipičnih zapleta orijentirani na američko okruženje ili na razmjerno učestale, olakšane ili bezbolne prelaskе iz jedne kulture u drugu (hrvatske u američku i obrnuto). Dakle, ton koji prožima njihove priče posve je različit od Nizeteova čak izuzimajući neizbježne mijene poetskih stilova.

⁴⁹ Čitatelja upućujem, primjerice, na samizdat zbirku *Short Stories* (dostupna u Iseljeničkoj zbirci u NSK-u), a posebice na autoričine autobiografske zapise razasute po iseljeničkim časopisima.

⁵⁰ C. MILANJA prema I. ROGIĆ i I. ČIZMIĆ, *Modernizacija u Hrvatskoj i hrvatska odselidba*, 101.

⁵¹ Isto, 101-102.

pova jer je njihovo pobunjeničtvo, ali i stjecanje određenog ekonomskog statusa, pa i intelektualizam, sve prožeto statusom žrtve i dovodi ih, kako smo već rekli, do određene paralize. Iako Milanja navodi izostanak »sustavnije analize«, ipak se mora konstatirati da je Bogdan Radica, bez sumnje jedan od najistaknutijih hrvatskih intelektualaca 20. stoljeća, kojemu vjerojatno još uvijek »egzilna« etiketa priječi potpuniju recepciju i uključanje u intelektualne struje domovinske književnosti, u svojim »sredozemnim« esejima već 1930-ih znalački ocrtavao tipologiju Mediteranca.⁵² Iako strogo govoreći ne potpada pod iseljenički tip, ipak ovaj habitus, kako ga detektira Radica, prožima gotovo sve muške likove u Nizeteovim novelama: »Majstor s mora ... goli je mediteranac, koji, nemiran i nezadovoljan, traži svoju sreću, svoju 'miru', svoju avanturu. To je onaj nesretni otočanin, koji napušta svoj goli otok, da se jednog dana vrati imućan, slavan i utjecajan, ili da se uopće ne vraća, izgubljen i iščezao na putu traženja sreće.«⁵³ Prepoznavamo u ovom opisu Nizeteove likove noštroma, škrtog Bračanina, nemirnog povratnika, njujorškog lučkog radnika rastrganog nostalgijom, otuđenog umjetnika i druge psihološki rascijepjene likove. Nastavlja Radica razrađivati svoju mitsku tipologiju Mediteranca:

Ova je vizija života u svom izvoru vitalistička, puna pokreta, ali je isto tako u biti mračna, očajna i duboko melankolična... Kao tipičan tihodijoktis (onaj koji juri za srećom) čovjek s obala Sredozemnog mora nosi u sebi utisak gorčine, koje je na njegovom licu lutalice usjeklo iskustvo života, razočaranje i bol, prozurokovana napornom potražnjom sreće, tihi...⁵⁴

Jedan je korak od Radičinog kulturnog modela mediteranskoga čovjeka do Nizeteove umjetničke transpozicije mentaliteta i njezino obogaćivanje egzilnom i iseljeničkom matricom. Napominjem da će se u kasnijim ciklusima dijasporijskih autora taj trop »vječnog lutalice« i »stranca« (prema Radici, savršeni je primjer toga Odisej⁵⁵) modificirati nekim drugim oznakama i vještinama, pa čak preokrenuti u ironiziranu masku, jednu od strategija transkultuiranja, internacionalizacije i globalizacije. U svakom slučaju, korisno je raz-

⁵² Zanimljivo je, primjerice, da Radičino ime posve začuđujuće i nadalje izostaje iz rasprava o »mediteranskoj paradigmi« u hrvatskoj kulturi i književnosti, iako je on začetnik te struje kako je pokazao svojim priložima još od 1920-ih i 1930-ih godina koji ni danas ne gube na svježini i polemičnosti. Možda je konačno vrijeme da se popune »crne rupe« naše intelektualne povijesti.

⁵³ B. RADICA, *Vječni Split*, Jelena Hekman, prir., Split—Zagreb, Matica hrvatska, 2002., 70.

⁵⁴ Isto, 71.

⁵⁵ Isto, 70 i 118.

motriti Nizeteove strategije prikaza iseljeničke psihologije kao jedan čišći i raniji tip unutar raspona prikaza iseljenika na koje nailazimo osobito u novelističkim ciklusima dijasporijskih pisaca kasnijih razdoblja.

Iako je, dakle, moguće iz Nizeteovih portreta čitati određenu iseljeničku psihologiju, ipak nije to tek programatsko štivo koje puko sociološki sagledava fenomen iseljavanja. Ne smijemo zanemariti i dublje psihološke razloge i motivacije, bilo da je to neka unutrašnja ambicija lika (Kustović, lik iz »Na prolasku«, kojega naprijed tjera umjetnička žica i želja za osobnim razvojem), bilo da se radi o bijegu muškarca ne samo od materijalnih, nego i duševno ograničavajućih okolnosti (tako u noveli »Bez povratka« naslućujemo da je odalečivanje muža i žene počelo već i prije njegove odluke da ode u Ameriku). Stoga je i svaka od ovih priča jedna zasebna ljudska sudbina, koja je ipak umjetnički dignuta na općenitiju razinu, ali zadržava osobni pečat.

Zanimljiv je kontrapunkt prikazan promjenom mjesta radnje u jednoj od novela, »U luci«, koja se događa isključivo u američkome okruženju, dinamičnom i aktivnom prostoru njujorške luke. Nastoji se evocirati atmosfera živosti, vreve, aktivnosti, buke, rada i kretanja, nasuprot osjećaju koji likove prožima pri pogledu na prostore iz staroga kraja. Međutim, i to je paravan koji prikriva isti psihološki balast, ireverzibilnost protoka vremena i osjećaj neprilagodivosti koji muči likove u njihovim prijelazima i privremenim povratcima. Topos »rodnoga kraja« zadobiva razne konotacije, koje se svode na osjećaj nepripadnosti i nedostupnosti, dok topoi »luke« i »parobroda« označavaju ne samo osjećaj stranoga i dalekoga, nego i motiv kretanja, oslobođenja i dinamike. Usto, možemo primijetiti kako ovime Nizeteo u hrvatsku književnost, dakako, nipošto ne na velika vrata vezano za vrlo ograničenu (gotovo nepostojeću) recepciju njegova rada u Hrvatskoj, ipak uvodi neke nove topoi svojstvene situaciji svojih likova. Istodobno, to je i trenutak kada jasno možemo vidjeti posljedice egzilnoga autorova statusa stoga što se dvije razvojne linije, Nizeteova poetika i novelistička poetika ondašnje suvremene domovinske književnosti, u kojoj se počinju javljati nove poetske tendencije, tzv. razlogovci, počinju sve jasnije razdvajati.⁵⁶ To je, međutim, čini se neizbježna cijena prostorne izmaknutosti, koja rezultira i određenom anakronijom. No, Kadić s pravom upućuje na dodatno osjetljivu situaciju emigrantskih pisaca, koji nužno ne žive među svojom etničkom zajednicom (što je važno za retenciju jezika i kulturnog habitusa), nego odvojeni i raspršeni te su zbog toga ipak, zaključuje Kadić, »izgubljeni za hrvatsku književnost«.⁵⁷

⁵⁶ Usp. Krešimir NEMEC, *Antologija hrvatske novele*, Zagreb, Naklada Pavičić, 1997.

Unatoč tome, držimo da je u raspravi navedeno dovoljno razloga da se zaključno možemo pozvati na Grubišićevu ocjenu: »Nema, sigurno, u hrvatskoj književnosti takvih opisa emigrantskih umiranja i umiranja tijela i duše.«⁵⁸ kao u pojedinim Nizeteovim novelama, opravdavajući ne samo njegovo uključivanje u tokove hrvatske književnosti kasne moderne, nego i širenje obzora čitanja dijasporijskim i globalizacijskim perspektivama.

Jelena Šesnić

**Antun Nizeteo: the Mediterranean storyteller
of Croatian immigration and peripheral globalization**

The paper analyzes the not very large but quite relevant body of work of the exiled writer Antun Nizeteo before and after the Second World War. Lasić's paradigm of the relationship between ideology and Croatian literature in the 20th century opens a space for Nizeteo's body of work in the corpus of homeland literature, further substantiated by the thematic innovations that Nizeteo brings in his collections *Nevjesta na otoku* («Bride on the Island») and *Bez povratka* («No return»). With those, he ushers in various new types of protagonists (the immigrant, the returnee, the wanderer, the misfit). Both collections can be considered in the context of late modernist poetics, but also fit in the then-emerging »Mediterranean paradigm« (promoted by Bogdan Radica) and, later, within the exile paradigm as well. Recently, such spatial displacement, as well as similar displacements, is thought of within the transnational model and globalization processes.

Keywords: *Antun Nizeteo, exile, diaspora, emigration, the Croatian short story*

⁵⁷ A. KADIĆ, »Croatian Emigre Writers«, *Croatia Press* 13 (1959) 197, 8.

⁵⁸ V. GRUBIŠIĆ, »'Andrijana' Antuna Nizetea. Povodom sedamdesetgodišnjice pjesnikova života«, 344.